

Folklór és zene

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NÉPRAJZI KUTATÓINTÉZETE

FOLKLÓR A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETBEN CÍMMEL INDÍTOTT KONFERENCIA-SOROZATÁNAK 2007-BEN FOLKLÓR ÉS ZENE VOLT A TÉMÁJA. E TANÁCSKOZÁS ELŐADÁSAIBÓL KÉSZÍTETT TANULMÁNYOKAT TARTALMAZZA EZ A KÖTET. A KONFERENCIA MEGSZERVEZÉSÉNEK AZ VOLT A CÉLJA, HOGY HANGSÚLYOZOTTAN FELHÍVJA

A FIGYELMET: A SZÖVEG ÉS A ZENE A FOLKLÓRBAN EGYMÁSTÓL ELVÁLASZTHATATLAN, EGYMÁSTÓL NEM ELKÜLÖNÍTHETŐ. A TANÁCSKOZÁSON A KÜLÖNBÖZŐ TUDOMÁNYSZAKOK MŰVELŐI EGYÜTT KERESTÉK A FELVETETT KÉRDÉSEKRE A VÁLASZT: MILYEN KAPCSOLÓDÁSI PONTJAI VANNAK A NÉPZENÉNEK ÉS A NÉPKÖLTÉSZETNEK, HOGYAN

FÜGGENEK ÖSSZE A SZÖVEG ÉS A ZENE MÓDOSULÁSAI, MIÓTA JELENIK MEG

A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETBEN A NÉPDAL S A NÉPZENE, MILYEN SZEREPET JÁTSZOTTAK EBBEN A FOLYAMATBAN AZ ÚGYNEVEZETT MAGAS KULTÚRA KÉPVISELŐI, MENNYIBEN ÉS HOL BESZÉLHETÜNK A KORTÁRS ZENE ÉS A NÉPZENE KAPCSOLATÁRÓL.

A KÖTET NÉPZENEKUTATÓK, FOLKLORISTÁK, IRODALOMTÖRTÉNÉSZEK ÍRÁSAIT

TARTALMAZZA. A SZERZŐK VIZSGÁLTÁK A SZÖVEG ÉS DALLAM KAPCSOLATÁT,

A ZENÉNEK A HIEDELMEKBEN, RITUSOKBAN, SZOKÁSOKBAN VALÓ SZEREPÉT, A ZENEI

HAGYOMÁNY JELENTŐSÉGÉT HAZAI KÖZÖSSÉGEKBEN ÉS TÁVOLI TÁRSADALMAKBAN.

A SOROZAT ELŐZŐ KÖTETEIHEZ HASONLÓAN, EZ IS KÉRDÉSEKET VET FEL,

AMELYEKNEK TANULMÁNYOZÁSA TOVÁBBI KUTATÁST IGÉNYEL. EZ A KÖTET AZZAL

A REMÉNNYEL KÉSZÜLT, HOGY AZ EDDIGI EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA ÚJABB

KEZDEMÉNYEZÉSEKRE ÖSZTÖNÖZ.

Folklór a magyar művelődéstörténetben

Folklór

Szerkesztette ❖ Szemerényi Ágnes

és zene

AKADÉMIAI KIADÓ

Szerkesztette

SZEMERKÉNYI ÁGNES

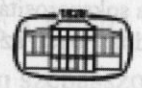

FOLKLÓR ÉS ZENE

Szerkesztette

SZEMERKÉNYI ÁGNES

Bevezető (Szemerkenyi Ágnes)	9
Kovács István: Szöveg és dallam	31
Magyar Vilmos: A magyar népdal	25
Magyar Könyvtársok és Könyvtársok Egyesülete tagjai	
117 Budapest, Prille Komán utca	
MALLALD ÉS DALLALD	
Szemerkényi Ágnes: Szöveg és dallam	35
Szemerkényi Ágnes: Szöveg és dallam	44
Szemerkényi Ágnes: Szöveg és dallam	75
Szemerkényi Ágnes: Szöveg és dallam	95
Szemerkényi Ágnes: Szöveg és dallam	101
Szemerkényi Ágnes: Szöveg és dallam	174
Szemerkényi Ágnes: Szöveg és dallam	190
Szemerkényi Ágnes: Szöveg és dallam	237
Szemerkényi Ágnes: Szöveg és dallam	269
Szemerkényi Ágnes: Szöveg és dallam	277

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Megjelent
a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.
www.akademiaikiado.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2009

© Szemerényi Ágnes (szerk.) 2009
© szerzők 2009

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Tárnok Irán
A borító Hendrick ter Brugghen,
The Concert (National Gallery, London) c. képének felhasználásával készült
Borítóterv: Kaszta Móni
Tördelte: Fancsek Krisztina
Nyomdai munkák: Innova-Print Kft.
Felelős vezető: Komornik Ferenc

ISBN 978 963 05 8822 5
HU ISSN 1787-8241

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és
televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TARTALOM

ELŐSZÓ (Szemerényi Ágnes)	9
ALMÁSI ISTVÁN: Szöveg és dallam egysége	13
VOIGT VILMOS: A magyar népdal a 19. század második felében	25
SZÖVEG ÉS DALLAM	
RUDASNÉ BAJCSAY MÁRTA: A dallam és szöveg kapcsolatának vizsgálata Vargyas Lajos munkásságában	35
DOMOKOS MÁRIA: Dallam – szöveg összefüggések gyimesi keservesekben	44
BODOR ANIKÓ: Szöveg – dallam cserebere (Dallam- és szövegvándorlások)	75
NÉPDAL A 19. SZÁZADBAN – FOLKLÓRBAN ÉS IRODALOMBAN	
HERMANN ZOLTÁN: „Salon-pórköltészet?” Kisfaludy Károly népdalairól	95
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN: Ritka kertben Egy közép-európai dallamcsalád	105
MIKOS ÉVA: „Elegy tárgyú dalok” A dalműfaj térnyerése és fogalmi problémái a reformkor magyar nyelvű kalendáriumaiban	140
OLOSZ KATALIN: 19. századi adatok a dallamok terjedésének módjáról	174
CZÖVEK JUDIT: A Zoborvidék népköltészetének bekerülése a néprajzi köztudatba	190
BENEDEK KATALIN: Szöveges és zenei vonatkozások a Csengery Antal szerkesztette Budapesti Szemlében	237
EPIKUS NÉPKÖLTÉSZET ÉS A ZENE	
PETRŐCZI ÉVA: Nem betyár, nem szépasszony – prédikátor A „Czeplédi István históriája” című balladáról	269
GULYÁS JUDIT: Mese és zene	277

„A NÓTÁBAN MINDEN BENNE VAN” – NAPJAINK HAGYOMÁNYAI

JUHÁSZ KATALIN – SZABÓ ZOLTÁN: Az aradi vértanúk nótája
a tököli rácok hagyományaiban és szokásaiban 299

KOVALCSIK KATALIN: „A nótában benne van az igazság”
Dal, beszéd, kultúra és érzelem két falu idős lakói körében 312

HANGSZERES NÉPZENEI HAGYOMÁNY

JÁNOSI ANDRÁS: A magyar hangszeres népzenei hagyomány
18. századi öröksége 327

PÁLÓCZY KRISZTINA: Hagyomány és divat a falusi rézfúvós
zenekarok működésében 344

HIEDELEM, RÍTUS, SZOKÁS ÉS ZENE KAPCSOLATA

HOPPÁL MIHÁLY: A zene és a sámánság kapcsolata 369

PÓCS ÉVA: Zene, tánc és megszállottság a dél-kelet-európai
tündérhiedelmekben és -rítusokban 379

PAKSA KATALIN: Egy énekes népszokás képe a folklorisztikában
és a népzene tudományban 399

KÓVÁRI RÉKA: Végig énekelt történeti és népi betlehemesek 416

IANCU LAURA: Télközépi dramatikus játékok, énekes szokások
Magyarfaluban 429

TÁTRAI ZSUZSANNA: Kalendáriumi szokások Kodály Zoltán
munkásságában 445

KITEKINTÉS: KELETI HAGYOMÁNYOK

SIPOS JÁNOS: A zene szerepe egy törökországi misztikus
rend életében 471

SUDÁR BALÁZS: Az ismétlések művészete
Szöveg és dallam az ásik-költészetben 487

SOMFAI KARA DÁVID: A népzene szerepe a közép-ázsiai
nomád társadalmakban 500

SÁNTHA ISTVÁN: Zenegyűjtés mint kommunikációs stratégia 508

ELŐSZÓ

Vargyas Lajos emlékének

Folklor és magyar művelődéstörténetben című az MTA Néprajzi Kutatóintézetnek Folklor Osztálya 2004 óta évenként rendez olyan tanácskozással, amelyek a folklor és a társadalmi tudományok kapcsolatát vizsgálják. 2007-ben a Folklor és zene című konferencia megszervezésével az volt a célunk, hogy hangsúlyozottan felhívjuk a figyelmet a zene tudomány és a szöveg-folklorizáció együttműködésének jelentőségére, mert a szöveg és dallam a folklorban elválaszthatatlan, egymástól nem elkülöníthető, kölcsönösen hat egymásra. Az elválasztási módszereket igénylő tárgyak miatt vizsgálataik mégis egymástól függetlenül folytak. A konferencia kérdéskörébe a népköltészet, hiedelmek, szokások és a népzene – vagyis a szöveg és dallam – viszonyára, a népzene és a népzene örökségének pontjaira, egymásra hatására vonatkozott. Különös hangsúllyal fogalmazódott meg a kérdés: mi a népzene szerepe a nemzeti művelődésben. Kodály Zoltánról azt írja: „Mint a népnyelv sokban azonos a nagy nyelvvél, úgy a népzene kénytelen pótolni a hiányzó történeti emlékeket. Művészi szempontból többet jelent nekünk, mint azoknak a népeknek, amelyek már századok előtt alkották önálló zenestílusát. Ott a népzene felszívódott a művészetbe, s egy német zenész Bachban, Beethovenben megjelölté azt is, amit mi még csak falvainkban kereshetünk: egy nemzeti tradíció organikus egységét.”

A szöveg és dallam, a magyar zene és a magyar nyelv kitűnő tudósa, Vargyas Lajos *A népdal mint műalkotás* című írásában sokat vette a népdal jellemzőit és legfontosabb tulajdonságának a közösségi jelleget tartott: „Az a lényeg benne, hogy sok ember együttes alkotása, nem egy magányosé, mindenkinek, nem egyé. Ezért vannak szűk határai, de azokon belül nagy mélységet. S ezért van felismerhető hangja, akármelyik nép akármelyik stílusáról van szó: mindjárt felismerhető, hogy népköltészet, népzene, s azonnal megismerhető, ha egyéni költészet avatkozik bele, akár jó, akár silány. Ezért jelent különös szint, ami akkor is élték lesz, amikor már a múlté lesz az az életforma, amely színhelyé... Eppen mert sokan, „mindenkinek” részi vesz az alkotásban, ki is teszi minden kisebb vagy nagyobb közösség, nép, nemzet ízését, művészt, vagyis... Ezért lehet alapszint minden nemzeti művészetnek, ezért lehet a népzene alapszint minden nemzet zene kultúrájának.” Vargyas Lajosban olyan tudóst látunk, aki felkészültségéből következően egyaránt képes volt a népdalban és népdal szövegének és zenéjének együttesben való vizsgálatára. Köztudnunk azert is ajánljuk az ő emlékének, mert tudósi pályáját példánértékűnek tekintjük.

A kötet népzene-kutatók, folkloristák, történészek és irodalomtörténészek írásait tartalmazza.

A DALLAM ÉS SZÖVEG KAPCSOLATÁNAK VIZSGÁLATA VARGYAS LAJOS MUNKÁSSÁGÁBAN

Vargyas Lajos tudós életműve rendkívül tág teret ölel fel. Elsősorban népzene- és néprajzkutató volt, bár sokoldalú érdeklődése számos más, érintkező területre: az irodalom, a történelem, az őstörténet kutatása felé is vonzotta.¹

Egy „Folklór és zene” című konferencián egészen illő Róla beszélni, hiszen személyében megtestesült az az ideál, amit mestere, Kodály annyira óhajtott (illetve szorgalmazott): Vargyas ugyanis a zenét és költészetet, népzene- és népköltészetet együtt, a maga kétoldalú egységében tanulmányozta. Az összefüggéseket szem előtt tartó vizsgálódásból, komplex látásmódjából következik, hogy legnagyobb volumenű, összefoglaló munkáinak mindegyikére érvényes az előbbi állítás, a témák különbözőségéből adódó sokféle szempont ellenére.

Aj faluról készített tanulmánya,² bár népzenei falumonográfia, nem szorítkozik csupán a zenei anyag bemutatására és annak zenei szempontú elemzésére. A zenének az egyén és a falu életében betöltött szerepe, a daltanulási alkalmak, az éneklés, zenélés tudatos és ösztönös elemei – a személyes megnyilatkozásokon keresztül, és a kívülálló éles szemű megfigyelésének köszönhetően – mind a felszínre kerülnek benne. A háttér tükrében szemléli a gyakorlatot: kíváncsi a kalendáriumszövegeknek a műveltségre gyakorolt hatására, hogy miként húznak rá tudatosan egy-egy dallamra egy-egy (a helybéli szóhasználattal élve) „pászoló” szöveget, érdekli az emberek saját vélekedése is dalaikról és magáról az éneklésről. A közösségi éneklésnek teret adó „fonó” történetére nemcsak általában – mint a dalolás kedvelt színhelyére – tekint, hanem népzene-kutató lévén a zenei anyagot érintő, időben változó hatására is rámutat; amennyiben a fonó mint „intézmény” működése alatt állandó formákat rögzített, míg széthullása után újból tér nyílt a szabaddabb változatképződésnek. Magától értetődik, hogy egy effajta vizsgálat a dallamok és szövegek alakulását, alakítását is figyelemmel kíséri.

¹ Munkásságának jegyzékét lásd Andrásfalvy B. – Domokos M. – Nagy I. (szerk.) I. 2004, 13–42.

² 1940–41-ben készült doktori disszertációnak. Ennek a munkának a rákövetkező évtizedek során legnagyobb része kis füzetekben megjelent, de teljes egészében csak 2000-ben látott napvilágot. Vargyas L. 2000.

Számunkra természetes ugyanígy, hogy Vargyas tudósi szemlélete azt a műfajt, amely már a székely népballadák első felfedezésével a művelt közönység figyelmét felkeltette, és amellyel túlnyomórészt elsősorban az irodalmárok foglalkoztak azelőtt, *A magyar népballada és Európa*³ című könyvében nemcsak térben és időben kiterjesztett sikokon közelíti meg, hanem azt a maga összetettségében – a szövegeket és dallamokat együtt, a balladatípusokat kapcsolódó dallamaik tükrében – mutatja be. A típusokat néhány jellemző szövegükkel képviselteti, azok széleskörű ismertetéséhez pedig csatolja a balladatípushoz társult dallamok kottáit is. Ennek értelme pedig nem egyszerűen a regisztrálás, a felsorolás, hanem ennél jóval több: a dallam az összehasonlítás és elterjedtség vizsgálatának jelentős szempontja, sőt adott esetben egyenesen kulcsa lehet. A négy évtizedes összehasonlító munkát összegző kötetben a magyar népballada dallam- és tánc kapcsolatairól önálló fejezet szól.

Szerteágazó kutatásairól tudósító, legjelentősebb cikkei *Keleti hagyomány – nyugati kultúra*⁴ című két, Vargyas maga válogatta, gyűjteményes kötetében olvashatók, amelyekben a legkülönbözőbb témák között előkelő szerepet kapnak népköltéssel és népzenevel foglalkozó írásai. A *Magyar néprajz* több kötetes sorozatában az V. és VI. (Folklór I. és II.) kötetek számára több fejezetet is készített. Az előbbiben (amelynek főszerkesztője is ő volt) *Népballada*⁵ és *Lírai népköltészet*,⁶ az utóbbiban *Magyar népzene*⁷ című összefoglalásai jelentek meg. A VI. kötetben olvasható népzenei összegzés az 1981-ben megjelent *A magyarság népzeneje*⁸ című könyvének erősen rövidített változata. A következőkben, amikor kutatói munkásságában a népdal szövegének és dallamának együttes vizsgálatát közelebbről tárgyalom, erre, az említett falu- és műfaj-monográfiához harmadikként csatlakozott, monumentális, önálló könyvére szeretnék elsősorban koncentrálni.

Vargyas Lajos könyve: *A magyarság népzeneje* – minthogy Bartók⁹ 1924-es és Kodály¹⁰ 1937-es összefoglaló munkáit követi, az ő eredményeiket szintetizálja és fejleszti tovább – népzenei kutatástörténetünknek is harmadik legnagyobbjának mondható teljesítménye. Ez a csaknem fél évszázaddal későbbi áttekintés egy, a bartóki és kodályi összefoglalók óta eltelt idő alatt már sokszorosára, százezres léptékűvé növekedett gyűjtemény anyagára terjedt ki, és sok mindent, amit azelőtt nem, vagy csak felszínesen érintettek (pl. a nem-strofikus műfajokat, a variálást, bizonyos zenei problémákat: hangnemi, formai, dallam-fejlődési kérdéseket), részletesen tárgyal.¹¹ Vargyas, aki a Kodály könyvhöz annak idején a szerző megbízásából utólag példatárat szerkesztett, saját összefoglaló munkáját úgy tervezte, hogy hozzá hanglemeze-

³ Vargyas L. 1976.

⁴ Vargyas L. 1984 és 1999.

⁵ Vargyas L. 1988, 278–371.

⁶ Vargyas L. 1988, 427–565.

⁷ Vargyas L. 1990, 5–183.

⁸ Vargyas L. 1981.

⁹ Bartók B. 1924.

¹⁰ Kodály Z. 1937.

¹¹ Vargyas L. 1981, 10.

ken megszólaló gyűjtemény is kapcsolódjék,¹² de a tanulmányt követő, csaknem 400 kottát tartalmazó dalgyűjtemény hangzó kiadása végül meghiúsult. Mintegy húsz évvel később azonban a 10 CD-s példatárral kísért, adatokkal és mutatókkal kiegészített – Paksa Katalin szerkesztésében megjelent – második kiadás ezt a tervet megvalósíthatta.¹³

Vargyas könyvének egyik jellegzetessége tehát, hogy szerteágazó, sokrétű mondanivalóját igen nagy anyag vizsgálatára alapozza (és ebből közzétesz, a tanulmány és a példatár anyagát együttvéve, csaknem 1000 kottát). Másik különlegessége a szerkesztésből adódik, mert a tárgyalás menetét a zenei tulajdonságok szabják meg, az azok köré szerveződő bemutatás középpontjában pedig mindig ugyanaz a nagy anyag áll. Ennek következtében az egyes elméleti fejtegetések során azonos darabok újból előkerülnek, újabb összefüggésben mutatkoznak be. A zenei fejezetek (dallam, hangkészlet-hangnem, ritmus és metrum, forma, előadásmód, hangszeres zene, variálás, népdaltípusok, ezek eredete és időrendje) köré illeszti a szerző a szöveg és dallam viszonyának tárgyalását. A felsoroltakat kiegészíti azonban még két további, jelentős, nem szoros értelemben vett zenei szempontú áttekintéssel, amelyek nélkül nem lenne teljes a kép: a zenének a paraszti társadalom életében betöltött szerepéről és a népdal esztétikai értékéről szóló részekkel.

A zene életét, a zenélés alkalmait, szokásokhoz kötődését, emberi vonatkozásait érintő tárgyalást át-átszövik Vargyas személyes, egész életét meghatározó gyűjtési élményei, elsősorban az Aj falusi, hosszabb tartózkodása alatt megfigyelték. Ez különösen szembetűnő a „Zene a társadalom életében” c. fejezetben, amelyben a magyar népzenei dialektusokra jellemző vonásokat, a földrajzi és történeti adottságok meghatározta sajátosságokat összegzi. A sajátos szerkesztésmódnak köszönhető, hogy pl. a díszítésmódról itt mondtak rezonálnak az „Előadásmód” fejezetben tett megállapításokra épp úgy, mint ahogy a zenei dialektusra jellemző, egyes különleges dallamtípusok feltűnnek a könyvben máshol is, vagy hogy némely szokásos helyi hangszeres-együttes összeállításról a „Hangszeres zene” fejezetben is olvasunk. Az esztétikai szempontú értékelés – „A népdal mint műalkotás” – pedig a könyv záró fejezeteként (stílusosan komponálva) mintegy magasabb szférába emeli a népzeneit. Am Vargyas itt is teljességgel a realitás talaján marad, azzal hogy az előzőkben végigtekintett zenei vonások konkrét szerepének, hatásainak elemzésére épít. (Azt kutatván például, hogy milyen esztétikai hatása lehet egy dallamsor adott helyen történő, monoton ismétlésének, vagy éppen a szöveg és dallam tökéletes egymáshoz simulásának.) Mindezeket a könyv sűrű mintájú, visszatérő motívumokat felvillantó szövegmódjának megismertetésére hangsúlyoztam, továbbá azért, mert ugyanez érvényes a témánkat tárgyaló fejezetre is.

A „Szöveg és dallam viszonya” című egységet immár a középpontba állítva az imént jellemzett, sokszálú szerkesztés természetét kíséreljük meg tehát konkrétan bemutatni. Kitűnik majd, hogy a fejezetben tárgyalt jelenségek,

¹² „hogyan Bartók egykori válogatásának újabb, nagyobb, mai igényű és hangzó utóda legyen” Vargyas L. 1981, 13.

¹³ Vargyas L. 2002.

illetve az ezeket fogalmi szinten képviselő címszók a könyv egészére vonatkoztatva is mennyire meghatározó szerepet töltenek be. Az imént már érintettük, hogy az egyes zenei szempontok szerinti bemutatás során a műben újból és újból előkerülnek, más-más megvilágításban mutatkoznak ugyanazok a jelenségek és zenei darabok. A jelen vizsgálattal annak világossá tétele egyik célunk, hogy népdalszöveg és dallam tulajdonságai együttesük viszonylatában igen komplex kérdéskört képeznek. Ennek belátásához pedig éppen a könyv szerkesztésében felderített, ilyen természetű átjárások nyomon követése vezethet.

Megfelelő eszközül a bemutatáshoz a 2. kiadás mutatói közül elsősorban saját tárgymutatóm vonatkozó egységei kínálkoznak, ehhez a vizsgálathoz némiképp átalakítva. (A könyvbéli mutatóról megjegyzendő, hogy nem mechanikus, tehát a tanulmány azon pontjaira is utal, ahol az adott kifejezés vagy fogalom-kombináció rejtetten, más megfogalmazásban szerepel.)

A tárgymutatóból készített kivonat egyetlen részlete is már elég jól láttatja, hogy a tárgyszó, illetve tárgyszó kapcsolatok előfordulásai nem korlátozódnak a „Szöveg és dallam viszonya” fejezetbeli lapszám tartományra (amely számokat itt kerettel különböztettem meg). Az egyéb fejezetbeli utalásokat szögletes zárójelben követi a fejezeteket azonosító rövidítés.¹⁴

dallam + szöveg [131–145]

~ illeszkedése 93, [Ritm. metr.]

~ + együttjárás, csere [131], [138], + szótagszámszerkezet [132], szótag-számcsoportok [134], [135], ~ + ráhúzás [135–136], 178, 179 [Var.], 349, 350 [Eszt.]

~ + sirató 75 [Ritm. metr.] [131], 241 [Ndtíp.ered.]

~ + ballada 120 [Forma], [139]

~ + kétrészség, refrén, rím, betűrím 120 [Forma], [140], ~ + stílusmegfelelés [143], 349, 350 [Eszt.]

sajátos dallamritmus + egyedi szöveg [137], [138]

~ + érzelmi fokozás [144]

¹⁴ [Ritm.-metr.]: Ritmus és metrum, [Var.]: Variálás, [Nd.típ.]: Népdaltípusok, [Ndtíp.ered.]: A népdaltípusok eredete, időrendje, [Eszt.]: A népdal mint műalkotás.

~ + jaj-nóták 122, 130 [Forma], [140], 236 [Nd.típ.-k]

~ + versszakszám [143], ~ + szótagszám, strófára tagolás [143], [144]

Az ebből a felsorolásból mintául kiválasztott, duplasoros (külön beke-retezett) egységen végigkövethetjük, hogy dallam és szöveg együttjárását, cseréjét a szerző milyen vonatkozásokban, hol tárgyalja. Mivel társulá-suknak – lírai szövegek esetén – csupán a forma keretei szabnak határt: a szótagszámszerkezet, a szótagszámcsoportok oldaláról mindez a „törzsfeje-zetben” kerül tárgyalásra (lásd a keretezett lapszámokat). A szövegráhúzásról mint élő gyakorlatról a fejezetben rövidebben esik szó (egy kézírásos füzetből olvasott egyházi népénekzsövegeket egymás után ugyanarra a dallamra alkalmazó, áji asszony példáján keresztül). A könyv „Variálás” fejezetében azután újra előkerül a közismert 10 szótagos dallamra húzott 11-szótagos szöveg rend-kívüli példája is (A „Nem messze van ide Kismargita” dallamra –*ssfm-slfm-sf*– illesztett „Szomorú nap sokat búsan süttöt rám” kezdetű –*ssfm-ssfs-lsf*–). A szabályozódást időben megelőző, szabad szótagszámú siratóból alakult régi dallamcsoportok, a különféle szótagszámcsoportokhoz tartozó azonos vagy rokon dallamok kapcsán kerül újból elő a szövegráhúzás révén keletkezés mint lehetőség. Az „Esztetika” címkével jelölt fejezet mutatóban jelzett helyén a ráhúzás szándékosan „csinált”, annak próbájára, hogy egy régi stílu-sú, kvintváltó 8-szótagos dallamra egy régies, párhuzamos szerkesztésű, ún. természeti kezdőképpel induló, tetszőlegesen választott dalszöveget illesztve vajon megfelelő, stílusos eredményt kapnánk-e. A kérdésre a kétrészes dal-lam és szöveg tökéletes illeszkedése nyújt pozitív válasz.

Az előbbi mutatórészletből, amely a dallam és szöveg viszony sokszálú összefüggéseinek felsorolásából csupán mintát ad, érdemes azért még továb-bi két tárgyszó-kombinációt illusztrációként itt kiemelni: a balladák és az ún. jaj-nóták címszavakat.

dallam + szöveg

~ + ballada 120 [Forma], [139]

...

~ + jaj-nóták 122, 130 [Forma], [140], 236 [Nd.típ.-k]

A balladaszövegek a formai korlátokon belül elvileg akármelyik dallamra énekelhetők, vannak azonban tipikus ballada-dallamok, amelyekhez általá-ban balladát, vagy néhány meghatározott balladát szoktak énekelni. Ilyenek pl. a „Szégyenbe esett lány” vagy a „Halálra hurcolt menyasszony” típus-neveken számontartottak, amelyeket egy bizonyos, a középkorban, idegen átvétel útján hozzánk került, különleges ritmusú és rajzolatú zenei típushoz tartozó dallamokkal ismerünk. Az egyedi kapcsolatokról a „Szöveg és dal-lam viszonya” fejezetben levő leírás tudósít. A „Forma” tárgyalásakor pedig a ballada egy kivételesen rögzült szerkezetű csoportjáról olvashatunk, ahol

a rögzülés nem a melódiára, hanem a dallam ritmusszerkezetére vonatkozik. A „Rossz feleség” balladája majdnem mindig azonos elven, strófaként kétféle dallamból építkezik, és kötetlen ritmusú, parlando előtagjára egy táncos karakterű, giusto utótag felel. A szöveg dialógusához illeszkedik a dallam ritmuskaraktere: a lány sirató-siránkozó-panaszos kérésére következik az anya hetyke válasza. Klasszikus értelemben véve valósul meg itt tartalom és forma egysége mindkét komponenst: a szöveget és a dallamot tekintve is!

A jaj-nóták tárgyalására a könyv „Forma” fejezete végén egy 7 oldalas példasorozat bemutatásával kerül sor. Vargyas a jaj-nótákban a négysoros zárt strófán – mint alapvető egységen – túlmutató, nagyobb forma szerveződéseknek viszonylag újabb keletű megnyilvánulását látja. A „Szöveg és dallam viszonya” újból foglalkozik vele, mivel hogy a dallam alakváltozása a szöveget is érinti, változásra, bővülésre kényszeríti (a szöveghiányt dúdolással, haj-haj, jaj-jaj betoldásokkal töltik ki, – innen ered az elnevezés). Azonos jellemzőik alapján, függetlenül az alapidallamok hovatartozásától, külön típust alkotnak a jaj-nóták, erről a „Népdaltípusok” fejezet tudósít.

A tárgymutatót felhasználó, eddigi vizsgálattal nyomon követhettük a könyv szerkezetében a többszörös átjárást népdal szöveg és dallam viszonyának más-más szempont szerinti tárgyalásai során.

Ahogy a címszók jelölte tematikus kérdések, úgy a könyvben elemzett példaanyag darabjai is újból előkerülnek, más-más megvilágításban. A következőkben a könyv második kiadásának egy másik, Paksa Katalin által készített mutatója segítségével, amely a CD-ken felhangzó dallamgyűjtemény darabjainak tanulmánybeli előfordulási helyeit listázza, egyetlen kiválasztott dal, egy népdallada útját kísérjük szemmel. Célunk ezzel kettős: egyrészt bemutatjuk, hogy a ballada a könyv mely fejezeteiben milyen megvilágításban lép elénk, ugyanakkor választásunk révén azt is példázni kívánjuk, hogy mennyire indokolt Vargyas véleménye a dallam hangsúlyos szerepét illetően. Választott darabunk a 0296-os számot viselő, a „Szégyenbe esett lány” típus-hoz tartozó ballada (0 különbözteti meg a példatár darabjait a szövegközi dallampéldáktól).

0296 – 33, 55, 84, 85, 139, 224, 293–295, 302.

A felsorolt helyeken a következőket tudjuk meg címszavakban a szóban forgó (0296-os¹⁵ számú) balladáról: idegen eredetű dallam (33.o. „A dallam” fejezet). Dallamtípusában előfordul a fríg zárlat is variánsként (55.o. „Hangkészlet–hangnem” fejezet). Legjellegzetesebb vonásáról a „Ritmus és metrum” fejezetből értesülünk: többé-kevésbé feszes ritmusában nyolcadok és negyedek váltakozásával aszimmetrikus egységek alakulnak (84.o.). Ezzel a dallamfajtaival tipikusan ballada szokott együtt járni (139.o. „Szöveg és dallam viszonya” fejezet), dallamvonala mély járású (224.o. „Népdaltípusok” fejezet). Dallamvariánsok sokasága bizonyítja, hogy francia eredetű dallam (293-295.o.), és a dallamcsalád váltakozó-aszimmetrikus ritmusa középkori átvételre utal (302.o. „A népdaltípusok eredete, időrendje” fejezet). (1. kotta):

¹⁵ Adatai: Zsére (Nyitra), Földesi Ferencné Elgyütt Ilona (67). Kiss L. 1969, AP 7979a.

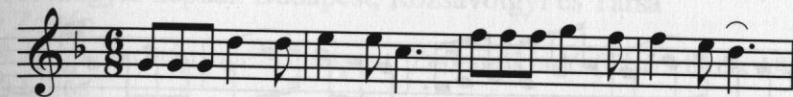

Lányom, édes lányom,...

A dallampárhuzamok között szerepel a franciák kedvelt Le Roi Renaud-ja is, amely francia régizenei együttesek kedvelt repertoárdarabja.¹⁶ (2. kotta):

Le Roi Renaud

Ehhez a variánskörhöz tartozik az 1938-as Pátria rádiófelvételén szerepelt „Halálra hurcolt menyasszony” törökkoppányi balladaváltozata¹⁷ is. (3. kotta):

Rákóci kocsmábo...

A *magyarság népzenejé*-ben, a népdaltípusok eredetét és időrendjét tárgyaló fejezetben a dallamcsalád több francia variánsát¹⁸ is megtaláljuk, például a következő két dallamot (4a, 4b kotta):

¹⁶ A Le Poème Harmonique együttes feldolgozásában budapesti koncerten is lehetett hallani néhány évvel ezelőtt. Hanglemezen: „Aux marches du palais”. Romances et complaintes de la France d'autrefois. Az együttes vezetője Vincent Dumestre. Les chants de la terre. ALPHA 500. 2001.

¹⁷ Adatai: Törökkoppány (Somogy), Sümegi Jánosné Német Anna (62). 1938, F 21,22.

¹⁸ Vargyas L. 2002, 294. A 4/a. kotta adatai: Chevais 1925, 209. A 4/b. kotta adatai: D'Harcourt 1956, 63. 3.

E példasorozat kapcsán kell immár visszautalnunk dolgozatunk korábbi, azon állítására, hogy Vargyas Lajos ballada-összehasonlító kutatásában a dallamok nem járulékos szerepűek, hanem adott esetben kulcsfontosságúak az eredet forrásának és idejének meghatározásában. *A magyar népballada és Európa* a magyar balladatípusok ismertetésébe bevonja azok dallamait is. Az imént tárgyalt ballada-dallamok dallamcsaládja több változattal is szerepel a műfajmonográfiában. Francia eredetű balladánk között azonban a népszerű Roi Renaud történetet hiába keresnénk, annak csupán dallamát vettük át, valószínűleg más balladával. A Roi Renaud szöveg későbbi keletkezése pedig megerősíti Vargyasnak azt a feltevését, hogy az átvételek ideje a 15. század végéig lezajlott.¹⁹

Kodály Zoltán kifejezésével élve a népdal „szöveg és dallam osztatlan egysége”²⁰. Vargyas Lajos a *Magyar Néprajz* sorozatban megjelent *Lírai népköltészet* tárgyalásához alapanyagként választott szöveganyagot – mint írja – elsősorban azért tartja alkalmasnak a vizsgálatra, mert annak mindegyike hiteles népi gyakorlatból származó, énekelt népdal szövege.²¹ Balladamonográfiája is, a műfaj énekelt mivoltából következően mindkét összetevőre, a szövegre és a dallamra is figyelmet fordít. Összehasonlító vizsgálatát itt elsősorban a szövegekre koncentrált; a balladatípusok bemutatásánál a magyar balladakincs dallamaira szorítkozott, – a nemzetközi összehasonlító dallamanyagot pedig az első kötetben (a „Dallam és tánc” fejezetben) közölte. Magyar népzeneről írt összefoglalásában (*A magyarság népzeneje*) a dallamtípusok és dallamcsaládok eredetének, idejének tárgyalásához közreadott anyagösszeállítását

¹⁹ Vargyas L. 2002, 295.

²⁰ Kodály Z. 1969. Az első kiadáshoz (1937) 5.

²¹ Vargyas L. 1988, 427.

más szempontú logika irányította, a levont következtetések azonban a két műben egymással megegyeznek. Tiszta gondolkodásmódból fakadó, szigorú distinkciónak köszönhető az, hogy amikor a kutatás tárgya megszabta feladatnak megfelelően Vargyas a két összetevőt szétbontva, szöveget vagy dallamot éppen önmagában vizsgálja, a másik komponens is ott van a szemelőtt. Analíziseiből így szintetizálódik a kívánt egység.

IRODALOM

- Andrásfalvy Bertalan – Domokos Mária – Nagy Ilona (szerk.)
2004 Az Idő rostájában I–II–III. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. Budapest, L'Harmattan Kiadó
- Bartók Béla
1924 A magyar népdal. Budapest, Rózsavölgyi és Társa
- Kodály Zoltán
1969 A magyar népzene⁵ Budapest, Zeneműkiadó (Első kiadás 1937)
- Vargyas Lajos
1976 A magyar népballada és Európa. 1–2. Budapest, Zeneműkiadó
1981 A magyarság népzeneje. Budapest, Zeneműkiadó
1984 Keleti hagyomány – nyugati kultúra. Tanulmányok. Budapest, Szépirodalmi Kiadó
1988a Népballada. In: Vargyas Lajos (főszerk.) Magyar népköltészet. (Magyar néprajz nyolc kötetben V. Folklór 1.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 278–371.
1988b Lírai népköltészet. In: Vargyas Lajos (főszerk.) Magyar népköltészet. (Magyar néprajz nyolc kötetben V. Folklór 1.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 427–565.
1990 Népzene. In: Dömötör Tekla (főszerk.) Népzene, néptánc, népi játék. (Magyar néprajz nyolc kötetben VI. Folklór 2.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 5–184.
1999 Keleti hagyomány – nyugati kultúra. Néprajzi, zenei, irodalmi tanulmányok második gyűjteménye. Budapest, Püski Kiadó
2000 Egy felvidéki falu zenei világa – Áj, 1940. Szerk. Bereczky János. Budapest, Planétás Kiadó
2002 A magyarság népzeneje. 2., javított kiadás. Szerk. Paksa Katalin. Budapest, Planétás Kiadó. CD melléklet (10 db) Budapest, Fono Records